

УДК 373.5.015.311:316.614

РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ НА ЕТАПІ ПЕРЕХОДУ ДО ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

Татьянчиков А.О., к. психол. н.,
старший викладач кафедри теорії та методики практичної психології
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського

У статті обґрунтовано необхідність розвитку творчої особистості на сучасному етапі, передумови якої закладаються у процесі шкільного навчання. Розглянуто напрями психологічної діагностики творчих здібностей підлітків, визначено основні складові елементи становлення творчої особистості. Доведено вплив різних соціально-психологічних факторів на розвиток креативності школярів. Розкрито значущість їх адаптації до навчання в основній школі для розвитку творчих здібностей.

Ключові слова: творча особистість, обдарованість, креативність, творчі здібності, соціально-психологічні фактори, адаптація, основна школа.

В статье обосновывается необходимость развития творческой личности на современном этапе, предпосылки которой закладываются в процессе школьного обучения. Рассматриваются направления психологической диагностики творческих способностей подростков, определяются основные составляющие становления творческой личности. Доказывается влияние разных социально-психологических факторов на развитие креативности школьников. Раскрывается значение их адаптации к обучению в основной школе для развития творческих способностей.

Ключевые слова: творческая личность, одаренность, креативность, творческие способности, социально-психологические факторы, адаптация, основная школа.

Tatyanchykov A.O. DEVELOPMENT CREATIVE PERSONALITY OF TEENAGER TRANSITION TO OF BASIC SCHOOL

In the article the necessity of creative personality at this stage, conditions which are laid in the school. Considered areas of psychological diagnosis creative abilities of teenagers, the main components of the formation of the creative person. The influence of different socio-psychological factors on the development of creativity of pupils. Reveals the importance of their adaptation to learning in the basic school for the development of creative abilities.

Key words: creative personality, talent, creativity, creativity, social and psychological factors, adaptation, basic school.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства, в нових соціально-економічних умовах особлива увага приділяється формуванню творчої особистості громадян. У зв'язку із цим виявлення і розвиток творчої обдарованості особистості має суттєве значення для подальшого існування всього суспільства на основі розроблення новітніх технологій, впровадження яких забезпечує інтелектуальний потенціал нації. Важливою стає також самореалізація конкретної людини, від якої прямо залежить її майбутнє.

З огляду на зазначене, кардинальні зміни, які відбуваються останнім часом у суспільстві, диктують необхідність оновлення системи освіти, що передусім пов'язано з потребою у виявленні, розвитку і використанні творчих здібностей особистості. Відповідно до Державної національної програми «Освіта» (Україна XXI століття) наголошується на необхідності розроблення теоретичних та практичних аспектів проблеми формування творчої особистості дитини, створення сприятливих умов для

розвитку її творчого потенціалу в контексті особливої творчої якості, нестандартності та оригінальності мислення, потреби у творчій самореалізації, особливо в умовах сучасного суспільства, повсякденного життя, в ситуації постійних непередбачуваних змін.

При цьому важлива роль належить адаптації дитини до змінених, нових і сучасних умов навколишньої дійсності. На перший план виходять питання соціалізації особистості, її соціального становлення, набуття нею певних соціальних якостей, виявлення її здібностей, які забезпечать самореалізацію людини у суспільстві [8, с. 5].

У віковому розвитку дитина повинна пройти низку етапів соціального існування (дитячий садок, початкова школа, основна школа тощо), на кожному з яких вона зазнає певних труднощів. І саме від позитивного розв'язання проблеми адаптації на кожному із цих етапів, передусім в умовах навчального закладу, від розвитку творчих здібностей дитини залежить подальший її розвиток.

На жаль, саме у шкільні роки дитина втрачає ті великі творчі здібності, якими її щиро нагородила природа. При цьому виховання, середовище, яке її оточує, можуть по-різному впливати як у позитивному, так і в негативному напрямі на розкриття творчих здібностей дитини, які в неї є або приховані, тобто можуть їх не тільки розвивати, але й гальмувати.

Особливої актуальності набуває проблема розвитку креативності, тобто творчого мислення, у підлітковому віці на етапі переходу з початкової до основної ланки навчання, оскільки саме цей період, як правило, пов'язаний з істотними ускладненнями. Умови навчання в основній школі висувають дитині високі вимоги як до інтелектуального, так і особистісного розвитку, а також до опанування навчальних знань. Між тим рівень розвитку дітей у цьому віці не однаковий: в одних він відповідає умовам успішного навчання і розвитку, а в інших – ледь досягає припустимої межі, що сприяє появі різного роду труднощів у дітей, що ускладнюється вступом дитини у підлітковий вік, зміною класного керівника, появою нових вчителів-предметників, а також кабінетною системою навчання. Між тим підлітковий вік визначається сенситивним періодом для розвитку творчого мислення дітей. Саме в цей період у дитини формується здібність до творчості, яка пов'язана з певною сферою діяльності людини. Ось чому вивчення факторів, які впливають на розвиток і прояв творчих задатків у підлітковому віці, є особливо актуальним.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У психологічній науці представлено значний теоретичний та емпіричний матеріал щодо різних аспектів дослідження творчого мислення. Сутність та природу креативності було вивчено багатьма вітчизняними (Д.Б. Богоявленська, Л.Л. Гурова, Л.Б. Єрмолаєва-Томіна, В.В. Клименко, Г.С. Костюк, Н.С. Лейтес, О.Н. Лук, О.М. Матюшкин, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьов, В.А. Роменець, О.К. Тихоміров та ін.) та зарубіжними (Е. де Боно, М. Вертгеймер, Д. Гілфорд, Р. Дилтс, К. Дункер, Р. Стернберг, П. Торренс та ін.) науковцями, які приділяли увагу визначенню її структурних компонентів, механізмів, а також критеріїв діагностичного оцінювання.

Було досліджено також основні види креативності: соціальна (В.М. Куніцина, К.М. Романова, Н.О. Тюрміна, Н.П. Фетіскіна та ін.), особистісна (Р.В. Белоусова, Н.В. Вишнякова, А. Маслоу, О.П. Саннікова та ін.), інтелектуальна (Е.І. Кульчицька, С.О. Медник, С.М. Симоненко, Т.М. Ушакова та ін.),

які певною мірою торкаються означеної проблеми.

Автори підкреслюють, що до складових елементів творчого мислення (креативності) належать оригінальність, ініціативність, завзятість, висока самоорганізація, велика працездатність, здатність, що приводить до успіху. Крім того, було приділено достатню увагу дослідженням креативності у різних видах діяльності (Л.С. Виготський, А.Л. Галін, П.Ф. Кравчук, Н.Ю. Хрящова та ін.).

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в розкритті особливостей розвитку творчої особистості підлітків на етапі переходу до основної школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що підлітковий вік характеризується суттєвими змінами у психіці дитини. При цьому змінюються сформовані раніше життєві поняття, а також завдяки розвитку нового рівня мислення змінюються інші психічні процеси. Шкільне навчання в середніх класах сприяє розвитку творчого мислення у доступних цьому віковим формам. У початковій школі діти тільки знайомляться з навчальною діяльністю, а в середній – вже опановують основи самостійних форм роботи, у них більш активно розвиваються пізнавальна й інтелектуальна сфери. Підлітків відрізняє підвищена пізнавальна активність, розширення обсягу знань, поява нових мотивів навчання, що дає можливість займатися самостійною творчою працею. Суттєві зрушення відбуваються також і в розвитку самосвідомості учнів, відбувається активне становлення особистості. Ось чому перехід до основної школи може стати для учня початком нового життя, нових творчих успіхів, розкриттям нових граней характеру, власних можливостей, прихованих ресурсів. Усе це в комплексі є суттєвою підставою для розвитку творчих здібностей.

Започатковані в літературі підходи дають змогу визначити зміст понять «креативний потенціал» та «творчість». Встановлено, що креативний потенціал являє собою складну підсистему, яка тісно переплітається з іншими структурними складовими психіки, в основі яких лежать творчі процеси. Сучасна психологічна та педагогічна науки розглядають творчість як цілеспрямовану діяльність, наслідком якої є відкриття нового, що відповідає потребам часу; як діяльність, спрямовану на створення матеріальних та духовних цінностей, засвоєння наявного багатства культури. Згідно з поглядами В.О. Моляко, під творчістю слід розуміти процес побудови, відкриття чогось нового,

раніше невідомого для конкретного суб'єкта. При цьому, підкреслює автор, центром творчості, її основою буде сама особистість [3, с.7].

Отже, складовими елементами творчого потенціалу особистості визначено: відкритість новому, допитливість, здатність до нестандартних рішень; домінування пізнавальних інтересів; швидкість у засвоєнні нової інформації; інтелект; наполегливість, цілеспрямованість, рішучість (Д.Б. Богоявленська, Е. де Боно, Н.В. Кузьміна, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко, В.Д. Шадриков та ін.). Також було встановлено, що значну роль у формуванні творчого потенціалу особистості відіграють її особистісні якості (когнітивні, емоційні, вольові); здібності, життєва компетентність; певні вміння, насамперед конструктивні, комунікативні, організаційні.

Слід зазначити, що система шкільного навчання в деяких випадках має здатність заблокувати, а не виявляти творчі здібності учнів (Л.В. Артемова, Н.Ф. Скрипченко, Н.С. Побірченко, П.І. Зінченко, Е. Торренс, Дж. Гілфорд, І. Цимбалюк, Ю. Пенек та ін.). Практика роботи загальноосвітніх шкіл свідчить, що креативні діти швидко проходять початковий етап інтелектуального розвитку і виявляють опір усім видам нетворчих робіт, що дуже часто негативно оцінюється самими вчителями. Ось чому розвиток творчих здібностей набуває особливої значущості саме у навчанні дітей в основній ланці школи.

Перехід із початкової школи в основну – дуже важливий момент у житті школяра, оскільки в нових умовах його навчання і навіть існування все для нього стає новим і малознайомим: вчителі, форма навчання, яка в основній школі стає предметною, кількість і складність навчальних дисциплін, кабінетна система, іноді й однокласники. У такій ситуації п'ятикласнику приходиться нелегко: і цікаво, і тривожно, оскільки він сам ще не розуміє свого нового стану, не оцінює адекватно свій потенціал, з'являється бажання заявити про себе, щоб бути прийнятим не тільки в колективі підлітків, але й новими вчителями-предметниками. Ось чому від того, наскільки легко і швидко молодший підліток пристосується до умов основної школи, залежить передусім сформованість відповідних умінь і навичок, які, на наш погляд, будуть суттєво впливати на розвиток творчих здібностей школяра.

Особливого значення на цьому перехідному етапі набуває проблема психологічної діагностики творчих здібностей дитини і далі – визначення впливу різних соціально-психологічних факторів на розвиток його

креативності. Між тим, за нашими даними, у цей віковий період показники креативності (швидкість, гнучкість, оригінальність, винахідливість розроблення) зростають, але під впливом певних соціально-психологічних факторів і в результаті створення сприятливих умов.

Встановлено, що для розвитку креативності необхідним є певний рівень розумових здібностей, втім, інтелектуальна обдарованість є суттєвою, але недостатньою, умовою творчої активності особистості.

Між тим недостатній рівень інтелектуального розвитку випускників початкової школи значно утруднює їх навчання в основній школі, адже інтелект є важливою умовою засвоєння навчального матеріалу. Найбільших труднощів при цьому зазнають школярі, у яких недостатньо розвинені розумові операції (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування). Діти, які включаються в організовану навчальну діяльність з недостатньо розвиненими розумовими операціями, зазнають значних труднощів не тільки на першому етапі навчальної діяльності, але й на всіх наступних. Крім того, формування поведінки дитини та вибір шляхів досягнення нею певних цілей відбуваються лише за багаторазового співставлення різних варіантів її діяльності та аналізі всіх вихідних понять та ситуацій. Вочевидь головну роль у цих процесах відіграє мислення.

Втім, те, наскільки легко і швидко молодший підліток пристосується до умов основної школи, залежить не тільки від його інтелектуальної готовності, але й від сформованості вмінь і навичок, які визначають процес адаптації, зокрема вмінь усвідомлювати вимоги вчителя та відповідати їм, встановлювати міжособистісні стосунки з педагогами, приймати й дотримуватися правил життя класу та школи; навичок спілкування та гідної поведінки з однокласниками, спільної (колективної) діяльності, самостійного вирішення конфліктів мирним шляхом, самопідтримки, адекватної оцінки власних можливостей і здібностей.

Отже, від рівня готовності школяра до навчання в основній школі багато в чому залежить ефективність процесу адаптації на цьому етапі, що також значною мірою визначає успішність всієї навчальної діяльності підлітка, збереження його фізичного та психічного здоров'я, розвиток його творчих здібностей. Провідну роль у цьому процесі відіграє інтелектуальна готовність, що проявляється передусім у достатньому рівні розвитку мислення і сформованості основних розумових операцій.

При цьому розвиток мислення передбачає вирішення таких завдань:

- стимулювання навчально-пізнавальної активності учнів;
- ознайомлення учнів з основними розумовими діями (операціями);
- формування розумових операцій на понятійному рівні;
- формування вміння виконувати завдання в інтелектуальному плані, тобто без опори на наочність і реального маніпулювання об'єктами;
- розвиток умінь і навичок розв'язання складних за структурою розумових задач, що передбачає використання всіх розумових операцій;
- формування здатності до перенесення прийомів мисленнєвої діяльності на інші області знань;
- формування довольності та рефлексії розумової діяльності;
- формування цілісної психологічної основи, необхідної для забезпечення успішного навчання в основній школі та подальшого розвитку дитини як особистості;
- формування позитивних особистісних характеристик шляхом розвитку когнітивної сфери [7, с. 47].

Зростання розумових і фізичних сил, яке спостерігається у підлітковому віці, значно змінює характер активності учнів: їх починають приваблювати заняття, які потребують від них певної завзятості та самостійності, що досить часто проявляється в інтересі до розумових ігор і вправ. Це створює сприятливі умови для розвитку в них розумових здібностей, суттєві внутрішні передумови чого криються у властивостях активності та саморегуляції вищої нервової діяльності.

Розвиток і формування творчого мислення також значною мірою залежать від методів навчання, які використовуються у навчальному процесі. Більшість дітей має великі пізнавальні можливості та високу сприйнятливості до навчання, отже, за умови проведення відповідної розвивальної роботи можна досягти в них досить високого рівня розвитку розумових здібностей. Особливого значення при цьому набувають методи проблемного та розвивального навчання, рольові та ділові ігри, а також стилі педагогічного спілкування, що сприяють розкриттю учнів і підвищенню їх самостійності.

Особливу увагу слід приділяти створенню позитивного емоційного фону у дітей: розкриттю, інтересу, бажанню навчитися виконувати запропоновані завдання. Усвідомлення учнями власних успіхів сприяє розкриттю їх можливостей, творчих здібностей, підвищенню самооцінки та впевненості в собі. Такий емоційний фон поступово поширюється на всі шкільні уроки,

що також позитивно впливає на успішність адаптації п'ятикласників до навчання в основній школі.

Під час роботи можуть використовуватися такі прийоми:

- вправи для розминки; розумові задачі з поступовим підвищенням рівня складності;
- розумові задачі з недостатньою або надлишковою умовою;
- розумові задачі, які потребують творчого підходу до розв'язання; інтелектуальні ігри;
- самодіагностика та організація зворотного зв'язку;
- аналіз і обговорення проблемних ситуацій [7, с. 47].

На наш погляд, головним фактором, який здебільшого визначає розвиток творчого мислення підлітка, є зміст і характер взаємовідносин підлітка з дорослими, а також позиція дорослого в цьому спілкуванні. Особливо це проявляється саме в підлітковому віці, у перехідний період, коли відбувається адаптація школяра до основної школи, оскільки труднощі цього періоду можуть блокувати прояв у нього творчих здібностей.

Важливу роль в розвитку творчих здібностей підлітка відіграє реалізація ним своєї індивідуальності, оскільки розкриття творчих можливостей школяра залежить від його внутрішнього потенціалу, розуміння ним своїх здібностей, тобто свого «Я» у формі самосвідомості. Від того, як підліток буде сприймати себе, як буде оцінювати себе і свої можливості, залежить його успішність пристосування до умов навчання в основній школі. Саме школа має бути головним фактором, який забезпечує розвиток особистості учня, його творчого потенціалу, здібності до творчості взагалі.

Висновки із проведеного дослідження. Отримані нами дані дають можливість зробити такі висновки:

1. Формування творчої особистості школяра здійснюється в цілісному навчально-виховному процесі навчального закладу.
2. Зростання всіх показників креативності дитини відбувається саме в період її навчання в основній ланці школи. При цьому найбільше зростають показники швидкості, гнучкості, оригінальності. Втім, це можливо тільки в результаті їх постійного розвитку і під впливом сприятливих соціальних і психологічних умов, які забезпечують цей розвиток.
3. На зростання показників креативності можуть вплинути: специфічність інформації, яку отримує дитина, об'єм знань зовнішнього (предметного) світу, власне продуктивний процес, а також взаємовідносини з

певною соціальною групою, рівень самосвідомості підлітка, його загальний психічний розвиток у дошкільному і молодшому шкільному віці.

4. Рівень творчих здібностей школяра визначається не тільки психологічною, але й фізіологічною природою дитини.

5. Необхідною умовою розвитку творчого потенціалу підлітків в умовах навчального закладу є розроблення комплексу методів його визначення, вивчення, усвідомлення учнями з метою подальшого прогнозування їхніх досягнень. Складовими елементами процесу формування творчої особистості визначаються такі:

- віра в обдарованість і творчі здібності кожного учня;
- всебічний розвиток школяра;
- глибина знань, сталість умінь і навичок як фундаменту творчості;
- різноманітні види творчої праці у школі;
- творчий підхід із боку вчителя.

6. Структурними елементами педагогічної системи формування творчої особистості можуть бути природа, співпереживання, творча думка (насамперед самостійна), творча праця.

7. У розвитку творчих здібностей школярів суттєвого значення набуває створення творчої атмосфери як удома, так і у школі.

8. Активізація творчих здібностей школярів потребує проведення спеціально організованої роботи, спрямованої на розвиток у них понятійного мислення шляхом формування основних розумових операцій. Реалізація цієї мети здійснюється завдяки впровадженню у роботу з учнями четвертих – п'ятих класів системи занять за спеціально розробленою корекційно-розвивальною програмою.

9. Експериментально доведено можливість і ефективність цілеспрямованого формування розумових операцій, розвитку творчих здібностей у молодших підліт-

ків шляхом розв'язання ними відповідної системи корекційно-розвивальних завдань. Під формуванням розумових операцій розуміється вироблення певних умінь і навичок із використання законів мислення у пізнавальній та навчальній діяльності, а також вміння здійснювати перенесення прийомів мисленнєвої діяльності з однієї області знань до іншої, прогнозувати розвиток явищ та вміння робити висновки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гергель Є.Л. Психологічні особливості формування креативних здібностей в підлітковому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Є.Л. Гергель. – К., 2007. – 20 с.
2. Грек О.М. Розвиток візуальної креативності підлітків засобами комп'ютерного тренінгу : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О.М. Грек. – О., 2009. – 20 с.
3. Моляко В.А. Психологія рішення школьниками творчих задач / В.А. Моляко. – К. : Советская школа, 1983. – 95 с.
4. Періг І.М. Психологічні умови розвитку творчої обдарованості студентів вищого технічного навчального закладу : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / І.М. Періг. – К., 2006. – 23 с.
5. Пивоварова О.В. Методи розвитку творчого мислення / О.В. Пивоварова // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 2. – С. 52–54.
6. Тат'янчиков А.О. Формування розумових операцій як засіб адаптації підлітків до навчання в основній школі : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / А.О. Тат'янчиков. – Слов'янськ, 2013. – 252 с.
7. Тат'янчиков А.О. Розумові операції в контексті адаптації учнів до навчання в основній школі : [метод. реком. пед. працівникам ЗОШ та практ. психологам. – Слов'янськ : Вид-во Б.І. Маторіна, 2015. – 114 с.
8. Тат'янчикова І.В. Соціалізація дітей із порушеннями інтелектуального розвитку : [монографія] / І.В. Тат'янчикова. – Слов'янськ : Вид-во Б.І. Маторіна, 2015. – 381 с.